

TRI STIPENDIJSKE USTANOVE PREKMURSKIH LUTERANOV

FRANC SEBJANIC

Če hočemo ob petstoletnici rojstva Martina Luthra opozoriti na izvirno udomljanje njegovih idej na slovenskem vzhodu, potem moramo imeti pred očmi dejstvo, da so se klice reformacijskega gibanja le-tu razvijale v drugačnih gospodarskih, družbenih in prosvetnih okoliščinah, kot pa je bil to primer na Kranjskem in v določeni meri tudi na Štajerskem ter okoliških zahodnoogrskih področjih. Prekmurje je bilo v 16. stoletju gospodarsko slabo razvito, brez pomembnejših mestnih naselij in brez lastnega meščanstva. Redka tuja zemljiška gospoda se je — z izjemo Bánffyjev v Dolnji Lendavi,¹ — počasneje in previdneje opredeljevala za novoversko gibanje, ki je v drugi polovici 16. stoletja preplavilo že dobršen del zahodne Ogrske. Prebeg Janža Mandelca na zahodno Ogrsko in njegova nadaljnja tiskarska ter knjigotrska dejavnost, vključno s posredovanjem Trubarjeve Hišne postile in Dalmatinove Biblije v gornje-petrovski župniji, so tlačanskemu slovenskemu življu severno od Mure pomenili zaznavnejši impulz pri posredovanju novih verskih nauk in spoznanj.² Tudi kratkotrajna funkcija Nádasdijevega kastelskega pribežališča v Petanjcih ob Muri, ki je sprejemalo pod streho preganjane protestante iz Štajerske, luteranske vernike iz Kranjske in Koroške, je bila vzpodbudno znamenje za tlačansko odporništvo katolicizmu.

S prevzemom dotlejšnjih redkih katoliških župnij od Tišine do Gorenjega Senika in ob trdnejši zaščiti ter občasni podpori fevdalnih oblastnikov, so prvi predikanti v službi reformacijskega gibanja imeli zagotovljene začetne gmotne temelje svoje dejavnosti.³ Glede na to je le izjemoma prihajalo do predikantskih prošenj po dopolnilni gmotni podpori zemljiške gospode.⁴

Spreobrnitev dotlejšnjih fevdalnih zaščitnikov in stopnjevana protireformacijska akcija, kronana z vojaško intervencijo in odvzemom zadnjih cerkva ter hkratno aretacijo ali izgonom predikantov leta 1732,⁵ sta občutno načeli materialno podlago protestantskega gibanja v vzhodnoslovenskem prostoru; mimo bogoslužnih možnosti, ki so bile preusmerjene v oddaljene artikularne kraje, je zašlo v kritičen položaj tudi izobraževanje mladega rodu.

Če so bila gmotna vprašanja novoverskega gibanja vse do vojaške intervencije še malo upoštevan vplivnosten dejavnik, je v novi situaciji njihov pomen kaj hitro naraščal. Pri-

vrženci Luthrovega nauka so dotlejšnji konsolidaciji svojega ekonomskega položaja — tudi za ceno omenjenega izseljevanja oziroma naseljevanja v zemljiško-proizvodno obetavnih krajih opustošene Šomodjske — videli lastno in generacijsko perspektivo v duhovni trdnosti glede izpovedovanja nove vere. Le-ta pa je bila pogojena z razmahom opismenjevanja ter z njim povezanega izobraževanja. Solanje v luteranskih središčih zahodne Ogrske in na Nemškem je postalo tako ne samo zaželena marveč nenadoma tudi daljnosežna ohranitvena in gmotno zahtevna usmerjenost.

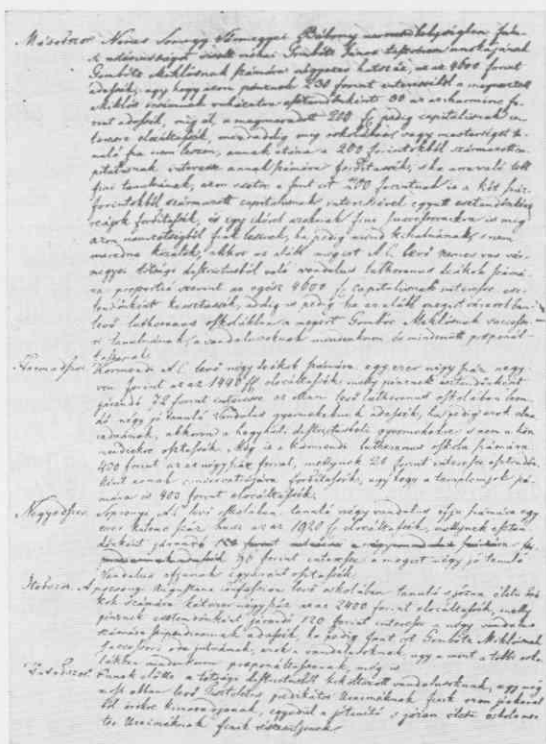
Medtem ko so nemški in madžarski plemiči ter meščani v tem obdobju v posameznih šolarskih središčih in na nemških univerzah že vzpostavili zaznavno število svojih štipendijskih ustanov za dijake in študente iz področij pod njihovim vplivom,⁶ so prekmurški luteranski mladinci, ki so se prebili do Soprona, Bratislave ali celo do Prešova, bili prepuščeni zgolj naključnemu razumevanju tujerodnih dobrotnikov. Ohranjene matične knjige in druge listine iz zahodnoogrskih licejev v različnih obdobjih 18. stoletja najpogosteje izkazujejo dijake iz Prekmurja kot alumniste ali pripadnike socialno šibkega sloja. Do izгона zadnjih luteranskih pastorjev iz severnih prekmurskih krajev zasledimo tudi le redke Prekmurce na nemških univerzah. Sodeč po vpisih v ohranjene univerzitetne matične knjige je bil leta 1729 vpisan na wittenberško univerzo medicinec Peter Lutarič od Sv. Benedikta, ki je bil deležen Mihaelidisove štipendije.⁷ Dve leti pozneje je ob gmotni pomoči iste ustanove študiral v Wittenbergu Matjaž (Matija) Temlin, eden članov znane Temlinove rodbine iz osrednjega dela Prekmurja, po intervencijskem letu pa še Štefan Kučan iz Mihalovcev, bržkone prav tako ob pomoči ene od dobrodelnih institucij v Sopronu ali na sami wittenberški univerzi. Ob naraščajoči protireformacijski gonji v prvi polovici 18. stoletja je ob gmotni podpori bratislavskih dobrotnikov v tamkajšnjem luteranskem liceju končal šolanje Štefan Kúzmič, za njim pa so po isti poti krenili še drugi luteranski mladinci iz Prekmurja.

Zaradi že utečenega odhajanja vzhodnoslovenskih luteranskih dijakov v izobraževalne centre zahodne Ogrske in njihovega neposrednega prenašanja informacij o kritičnem položaju v ožji domovini, je bila le-tu za ukaželjne prekmurske mladince vzpostavljena prva posebna štipendijska ustanova. V Sopro-

nu jo je leta 1739 priklicala v življenje Louisa Christina Pilgram, vdova šopronskega predikanta nemškega rodu. Ker je bilo v tem obdobju že samo nekajkratno odhajanje k bogoslužju v oddaljeni Nemes Csó podobno kot šolanje v Sopronu ali Bratislavi povezano z znatnimi gmotnimi stroški, so solidarnostna prizadevanja prekmurskega luteranskega življa tudi na tem torišču postajala vse izrazitejša (skupinski prevozi v Nemes Csó, plačevanje cerkvenih prispevkov itd.) Samo po sebi umevno je, da so bili pobudniki teh in podobnih akcij v korist istovernih rojakov izobraženci in pomeščanjeni posamezniki, ki so s svojimi poklicnimi dejavnostmi uspeli v večjih tujih mestih. Posestna sestava in proizvodna zmogljivost maloštevilnega svobodnjaškega sloja luteranov proti koncu prve polovice 18. stoletja — ne glede na sočasno nekoliko poslabšan gospodarski položaj pred terezijanskim urbarialnim urejanjem⁸ — objektivno še ni pogojevala izoblikovanja morebitnega finančnega dobrodelnika iz vrst slovenskega življa med Muro in Rabo.

Prva znana štipendijska ustanova iz vrst prekmurskih Slovencev je bila priklicana v življenje v znanem luteranskem središču Wittenbergu na Saškem. Štipendijo je 23. aprila 1746 z oporočno listino ustanovil Matjaž Temlin, o katerega življeju in delu imamo na razpolago izredno skope dokumentacijske podatke. V spominski publikaciji J. L. Bartolomeidesa o študentih iz Ogrske na wittenberški univerzi je zapisano, da je bil 10. septembra 1731. leta vpisan v matično knjigo wittenberške univerze kot krajan železne županije in slušatelj medicine (registriran tudi kot štipendist), le-tu je naveden tudi datum njegove smrti: 25. maj 1746.⁹ Iz spiska slušateljev univerze v Halleju za obdobje 1693—1744, ki ga hrani budimpeštanski deželni evangeličanski arhiv, je razvidno, da je bil tu imatrikuliran kot medicinec 9. oktobra 1730, v Hrabowskega rokopisni Gymnasiologiji, ki vsebuje življenjepisne podatke o akademskih izobražencih ter učiteljih pa je moč zaslediti njegovo registracijo na wittenberški univerzi z dne 10. septembra 1729, prav tako pa tudi zaznambo, da je bil promoviran za zdravnika leta 1735.¹⁰

Na temelju teh podatkov in življenjepisov slovenskih luteranskih izobražencev v prvi polovici 18. stoletja je moč sklepati, da pripada Matjaž Temlin rodbinski veji prekmurskih Temlinov, katere člani so bili od začetka 17. stoletja nosilci pomembnih gospodarsko-upravnih in šolniško-cerkvenih funkcij v Prekmurju in drugih zahodnogorskih krajih. Vse kaže, da je bil njegov oče ali bližnji sorodnik pastor Blaž Temlin, doma iz Sobote,

Izvirnik madžarske oporoke M. Gomboca

starejši brat ali prav tako sorodnik pa Franc Temlin, tudi slušatelj wittenberške univerze in znan prireditelj »Malega katehismusa« iz leta 1715. Po končanih študijah se je udopil v Wittenbergu in si v desetletnem obdobju — bržkone zavoljo samskega stanu — pridobil znatnejše premoženje, katerega del je potem oporočno vključil v svojo štipendijsko ustanovo, pozneje znano kot Temliano.

smislu: V uvodnem delu latinsko spisane oporoke Temlin najprej takole razglablja o njenem smislu:

»Zdi se mi, da vsekakor ni neprimerno, da tisti, ki so si v življenju prizadevali za red, poskušajo do neke mere ta red ohraniti tudi po smrti; če ga smrtniki že ne morejo spoštovati, naj jim vendar resno zabičajo in priporočijo ter odločijo, kot temu pravijo, v napisani oporoki, kaj je treba ukreniti glede njihovega pohoštva, prepuščenega živim, in kdo naj poslej z njim upravlja in kakšni posebni rabi naj se nameni. Ta običaj, ki ga premalno cenimo, posnemam tudi sam...«.

Po postumni obdaritvi poveljnika stražarjev Ludwiga Erdmana iz Niemečka in njegovih treh hčera ter prav tako dveh medicinskih profesorjev v svoji oporoki določa tudi naslednje:

»Gospodje iz Ogrske bodo prejeli 400 tolarjev za ustanovitev nove štipendije, ki jo bo

vestno imela na skrbi Akademija. M. Gottlob Theodor Krokmann, korektor wittenberške šole, bo v to štipendijo vplačal 300 tolarjev, ki sem mu jih nekoč posodil, preostalih 100 tolarjev bodo našli v skrinji.«¹¹

Druga štipendijska ustanova, ki je izrecno namenjena prekmurskemu luteranskemu naraščanju, je bila po štiridesetih letih vzpostavljena z oporoko uglednega rektorja šopronskega evang. liceja, Adama Farkaša. Le-ta je bil rojen leta 1730 v Suhem vreju pri Tešanovcih, osnovno in srednjo šolo (z nekaterimi višješolskimi predmeti) je z gmotno podporo mestne luteranske skupnosti končal v Sopronu. Opremljen za pedagoški poklic je leta 1751 nadaljeval študij na jenski univerzi in se leta 1754 vrnil kot profesor v zavod, ki mu je formalno zagotovil srednješolsko izobrazbo, dejansko pa mnogo več od tega — predvsem kar zadeva klasične jezike in filozofijo. Po odstopu znanega protestantskega zgodovino-pisca Janosa Ribynija je leta 1758 bil postavljen za rektorja liceja, ki ga je potem vodil celih 28 let, najdelj od vseh dotedanjih rektorjev. K razvoju in popularnosti liceja je veliko prispeval v tem obdobju s svojim razsvetljijsko usmerjenim učnim programom ali »Prispevkom k hvalevrednim nasvetom drugih za izboljšanje evangeličanske latinske šole v Sopronu«, posebno skrb pa je posvetil tudi šolanju slovenskih dijakov iz rodnega Prekmurja (med katerimi je bil tudi poznejši učitelj in pisatelj »Mrtveci peszmi« — Stefan

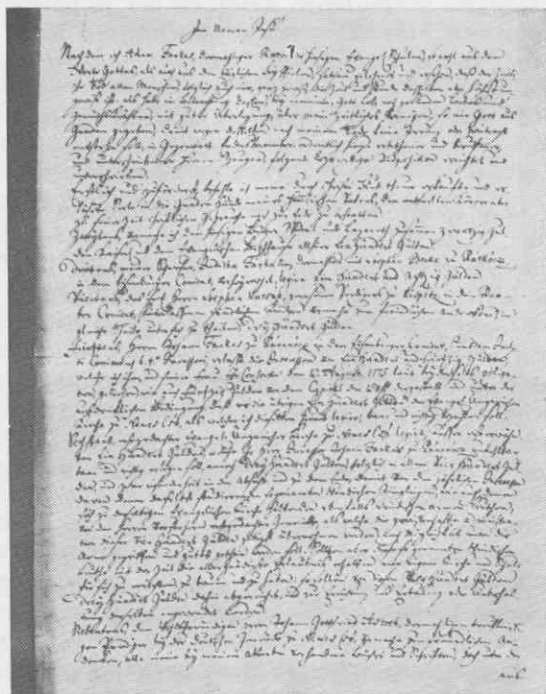
Sijarto).¹² S svojo samotarsko skromnostjo in moralno neoporečnostjo je vzpodbudil vesplošno spoštovanje tako med svojimi učenci kakor tudi med vodilnimi luteranskimi osebnostmi zahodne Ogrske.¹³ Svoje domoljublje pa je najvedneje izkazal s testamentom iz leta 1781, ki je stopil v veljavo po njegovi smrti leta 1786 in s katerim je velik del denarnih prihrankov namenil za izobraževanje svojih mladih sorojakov ter za zagotovitev gmotnih temeljev obnovi prekmurske luteranske skupnosti.

Farkaš v svojih nemških oporočnih določilih, ki obsegajo 11 točk, trikrat omenja »uboge slovenske ljudi« kot uporabnike njegovega volila. V šesti točki izjavlja:

»Poleg prej dodeljenega zapuščam popreje omenjeni madžarski evangeličanski cerkvi v Nemes Csóu 100 goldinarjev, ki naj jih le-tej točno in pravilno v gotovini poravna odbornik Janoš Farkaš iz Panovec, k temu je dodati še 300 goldinarjev, torej skupno štiristo goldinarjev, in sicer s tem posebnim namenom in zato, da bi predpostavljene prej omenjene cerkvene občine, ki bodo najdobrohotneje prevzeli vestno upravljanje s temi štiristo goldinarji, z letnimi obrestmi od tega denarja po možnosti priskočili na pomoč in dobro storili tako imenovanim slovenskim mladincem, ki se tam šolajo, prav tako pa tudi ubogim slovenskim ljudem, ki pripadajo tej isti evangeličanski cerkvi. Če bi pa sčasoma ti tako imenovani slovenski ljudje le dosegli premilostno dovoljenje, da bi si vzpostavili, zgradili in pridobili lastno cerkev in šolo, potem se naj od teh štiristo goldinarjev odšteje tristo goldinarjev in uporabi za vzpostavitev in zgraditev ali vzdrževanje le-teh.«¹⁴

V besedilu 10. točke, s katero je pri šopronskem cerkvenem konventu vzpostavil štipendijsko fundacijo v višini 4000 goldinarjev, pa je po naštetju prednostnih koristnikov svojega najožjega sorodstva takole izrazil poslednjo voljo:

»Če le-teh (sorodnikov — op. avt.) ne bi bilo, pa naj (štipendijska sredstva — op. avt.) v zvezi s cerkveno, šolsko in politično opredelitvijo pošteno služijo ubogim, zapuščenim, tako imenovanim slovenskim ljudem, posebno tistim, ki so sposobni in vsestransko vdani evangeličansko-luteranski veri.« Denarno volilno nemescójskim slovenskim šolarjem kakor tudi določila glede šopronskega štipendijskega sklada odsevajo nezadovoljivo gmotno in organizacijsko situacijo prekmurskega luteranskega življa pred razglasitvijo tolerančnega patenta (1782). Kakorkoli pa so bila Farkaševa oporočna prizadevanja usmerjena na lajšanje težav v zvezi z izobraževalnimi potmi

Prva stran oporoke Adama Farkaša

prekmurskih mladincev v tujem okolju, sta dva činitelja vendarle vplivala na njihovo pomanjkljivo uresničevanje. Prvi je vsekakor skorajšnja uveljavitev tolerančnega predpisa, ki je zovoljo vzpostavitve obnovljenih luteranskih šol v Prekmurju¹⁵ prekinil izobraževanje prekmurskih otrok v artikularnem Nemes Csóu in rezultiral neznano uporabo namenskih sredstev, drugi pa je prav gotovo nedosledno izvajanje štipendijskih določil glede slovenskih kandidatov. Arhivski viri namreč govorijo o tem, da so v poznejšem obdobju prekmurski dijaki in študentje bili redko deležni farkaševih štipendijskih sredstev.

K vzpostavitvi tretje štipendijske ustanove, namenjene mlademu luteranskemu rodu v Prekmurju, je oporočno zagotovil gmotna sredstva Nikolaj Gomboc konec prvega desetletja 19. veka. Gomboc je bil rojen 11. oktobra 1726 v zaselku Polanci pri Krajni, o njegovi izobraževalni poti pa nimamo podatkov. Obstoji možnost, da je bil leta 1736 šolar v Nemes Csóu, to pa bi bilo moč sklepati iz slovenskega pisma Mihaela Severja, ki je bil takrat učitelj v tem artikularnem kraju. Ob koncu 18. stoletja je opravljal posle veleposestniškega upravitelja v Kermendinu, kjer je 13. januarja 1807 tudi umrl.¹⁶

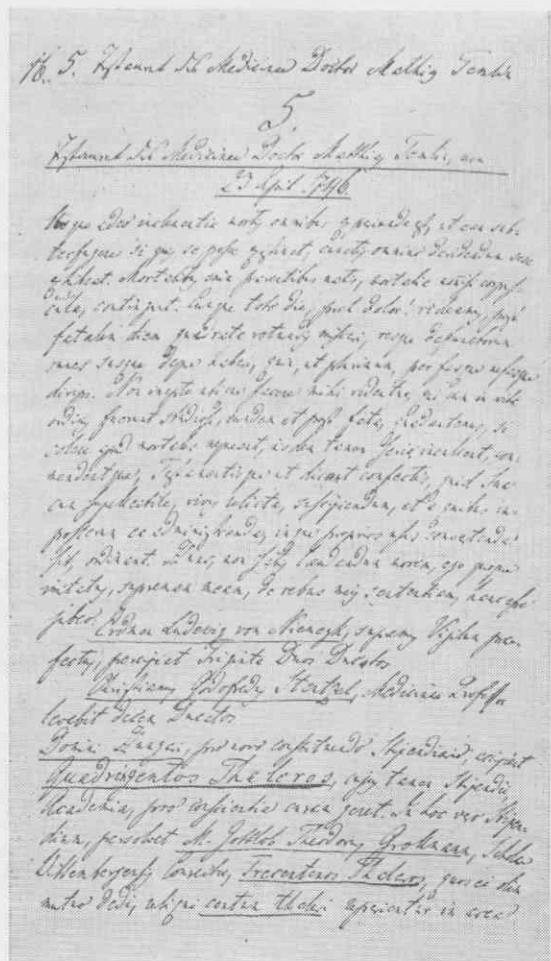
V štirih točkah svoje madžarsko spisane oporoke je konkretiziral štipendijsko pomoč slovenskim luteranskim šolarjem in dijakom. Splošno določilo druge točke se glasi:

»Miklošu Gombocu, vnuku mojega pokojnega brata Janoša Gomboca, ki je v pl. šomodjski županiji, v kraju, imenovanem Babony, bil vaški notar, naj se da 4.600 forintov, tako da bi se iz obresti od le-tega denarja v višini 230 forintov vsako leto dalo temu mojemu sorodniku Miklošu za oblačilo 30 forintov... če pa bi (moji sorodniki — op. avt.) vsi izumrli in bi od njih ne ostal nihče, potem se naj obresti od celotega kapitala 4.600 forintov letno proporcionalno porazdelijo slovenskim luteranskim dijakom augsburške veroizpovedi iz slovenskega okrožja spodaj označene pl. železne županije.« V tretji točki podrobneje določa naslednje:

»Za štiri dijake v kermendinski (cerkveni občini — op. avt.) augsburške konfesije se določi entisoč štiristoštirideset forintov tj. 1440 forintov, iz katerega denarja se naj pripadajoče letne obresti v višini 72 forintov dajo štirim dobrim učencem-slovenskim otrokom v tamkajšnji luteranski šoli.«

V ostalih točkah svoje oporoke pa je navedel naslednje:

»(Četrtrič) Za štiri slovenske mladince, ki se učijo v šopronski šoli aug. veroizpovedi naj se

Prepis Temlinove oporoke

določi 1920 forintov, pripadajoče letne obresti v višini 96 forintov pa se naj enakomerno porazdelijo navedenim štirim dobrim učencem in slovenskim mladincem. (Petič) Trezno živečim dijakom, ki se učijo v bratislavski šoli aug. v. naj se določi 2400 forintov, iz tega denarja izvirajoče letne obresti 120 forintov pa se naj dodelijo za štipendije štirim Slovencem.«

V eni sklepnih točk je — iz nepojasnjenih razlogov — z izjemo »otrok dobrih učiteljev in trezno živečih šolnikov« izločil iz štipendijske udeležbe izseljene Slovence in sinove prekmurskih predikantov.

Iz zapisnikov področnih luteranskih cerkvenih zborov v železni županiji je moč zaključiti, da so se upravljalci Gombocovega štipendijskega sklada te omejitve resda držali.¹⁷

Glede na lokacijsko poreklo in konkretna določila štipenditorjev je za vse tri dobrodelne ustanove značilno, da so iz neposrednega upravljanja s štipendijskimi sredstvi prek-

murski luteranski dejavniki bili formalno izločeni. V primeru Temlinove ustanove je moč domnevati, da so bili njeni uporabniki zgolj trije prekmurski Slovenci (Jurij Lepoša, R. Mikloš Temlin in bržkone Blaž Berke), kajti od sredine 18. stoletja se je univerzitetno izobraževanje prekmurskih luteranskih študentov v glavnem preusmerilo na jensko univerzo. O uresničevanju določil Farkaševe fundacije, ki je obsegala za prekmurski luteranski živelj dve pomembni komponenti — dodeljevanje posamičnih štipendij in neposredno gmotno pomoč obnovljenim ali novovzpostavljenim cerkvenim občinam — ne obstajajo pregledni in zanesljivi podatki. Na temelju šopronskih konventnih in drugih cerkvenozborskih zapisnikov je za več desetletno časovno obdobje moč ugotoviti dodelitev štipendij redkim prekmurskim dijakom oziroma študentom (F. X. Berke, Karel Kučan itd.), medtem ko je dodelitev kakršnihkoli sredstev prekmurskim cerkvenim občinam povsem izostala. Vzpostavitev temeljnega izobraževanja v domačem okolju po letu 1784 kakor tudi osredotočenje srednješolskega šolanja na Šopron sta dejansko blokirala izvajanje 3. in 4. točke Gombocove oporoke in je zategadelj v naslednjih desetletjih moč registrirati zgolj štipendiranje slovenskih dijakov v Sopronu.

Ustanovitev štipendijskih skladov, ki so po oporočni volji treh prekmurskih Slovencev bili več ali manj namenjeni gmotni podpori pri izobraževanju sorojakov iz Prekmurja, ima kljub uresničevalnim kršenjem in nedoslednostim glede razlage posamičnih določil, vendarle dvojni pomen: 1. Pomeščanjena peščica prekmurskih luteranov, ki so kljub protireformacijskemu pritisku stalno krepili svoj gmotni položaj, je z materilizirano solidarnostjo — in skupaj s slovaškimi dobrodelniki — le prispevala pozitiven delež k razsvetlensko usmerjenim tokovom izobraževanja in nacionalnega osveščenja panonskih Slovencev v 18. in deloma tudi v 19. stoletju. 2. Štipenditorsko dejanje Temlina, Farkaša in Gomboca je po moralni in družbeno-politični plati imelo tudi afirmativen odmev tako v zibelki luteranstva kakor tudi v večnacionalnih protestantskih krogih zahodne Ogrske.

OPOMBE

1. Ladislav Bánffy, veliki župan zalske županije, se je opredelil za protestantizem že sredi

16. stoletja (Payr Sándor, A dunántuli evang. egyházkerület története, Sopron 1924, str. 407). — 2. Visitatio Generalis Ecclesiar. Sclavorum in bonis Szécsianis et Batthianis in Comitatu Castri ferrei constitutarum, Anno 1627. die 10 Julii, kopija, rokopisna zbirka Pokrajinske in študijske knjižnice v M. Soboti; Ivan Zelko, Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju, ČZN 1973, str. 106, 120. — 3. Franc Šebjanič, Gmotni temelji prvih prekmurskih protestantskih župnij v XVII. stoletju, Svet ob Muri 1957, str. 155—158. — 4. Med tovrstnimi primeri velja omeniti prošnjo predikanta v Martjancih Francu Batthyányju za razumevanje glede neporavnanege dolga, ki jo vsebuje pismo Mihaela Šuttaka z dne 17. 07. 1625 v budimpeštanskem arhivu knezov Batthyányjev. — 5. F. Šebjanič, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev, M. Sobota 1977, str. 38—41. — 6. Franc Šebjanič, Šolnik in domoljub Adam Farkaš, Ljubljana 1982 str. 2—3. — 7. Samuel Mihaelides (1674—1740), luteranski škof in pisec slovaškega porekla (Zoványi Jenő, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, Budapest 1972, str. 403). — 8. Az urbéres birtekviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában /Dunántul/, Budapest 1970, str. 268. — 9. Joannis Ladisl. Bartholomaeides, Memoriae Ungarorum qui in alma condam Universitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis coepta confirmarunt, Pest 1817, str. 232. — 10. Hrabowsky György, Gymnasiologia (Tul a Dunaj Augustana Confession levő Evangyelica Superintendentiának Profersoraj, Akadémikussai és Oskola Tanitói), 1816, rok. zbirka evang. cerkvene občine v Šopronu. — 11. Testament des Medicinæ Doctor Mathias Temlin, kopija v rok. zbirki evang. deželnega arhiva v Budimpešti. — 12. Ludovico Haan, Jena hungarica, Gyulae 1858, str. 67; Franc Šebjanič, Šolnik in domoljub Adam Farkaš, Ljubljana 1982, str. 5—19. — 13. To dejstvo izpričujejo ohranjene verzifikacije v njegovo čast, prav tako pa tudi kronistični zapisi Gy. Hrabowskega in superintendanta Janoša Kissa (v spominski publikaciji iz leta 1845). — 14. Artikularno cerkev v Nemes Csóu sta sestavljali nemška in madžarska verska skupnost. V slednji so imeli prekmurki luterani določene avtonomne pravice. — 15. Osnovne šole v novovzpostavljenih cerkvenih občinah v Prekmurju so začele s poukom leta 1784. — 16. Janoš Flisar-Adam Luthar, Prekmurja znameniti evang. možje, b. l., str. 50—52; Zusammenstellung sämtlicher der Verwaltung des oedenburger evang. Kirchen-Conventes anvertrauten Stiftungen und Fonde, Sopron 1902, str. 49. — 17. Zapisnik občnih zborov puconske evang. c. občine od leta 1843 (A Puczinczi Evang. gyüle. kezetnek Közgyüleiseiről Jegyzokönyve 1843 évtől), str. 12.